

Augustinus' bekeringsverhaal als narratio

Over de historische waarde van Augustinus' bekeringsverhaal in de *Confessiones* (VIII, VI, 13 sqq.) is sinds het artikel van Boissier in de *Revue des Deux Mondes* ¹⁾ van 1888 zeer veel geschreven. Het is overbodig de betogen der geleerden, die zich met deze kwestie hebben bezig gehouden, te refereren en evenmin is het mijn bedoeling het vraagstuk opnieuw te bezien. Ik meen echter, dat men in deze controverse steeds een belangrijk punt buiten beschouwing heeft gelaten en dat punt wil ik in deze studie aan de orde stellen.

Als Pierre de Labriolle in de *Introduction* van zijn uitgave der *Confessiones* handelt over de bezwaren, die tegen de historiciteit van het bekeringsverhaal gerezen zijn, wijst hij er op, dat een der belangrijkste bedenkingen, die men ingebracht heeft, is « la différence d'accent entre les sentiments d'Augustin, tels qu'il se les prête à lui-même quand il décrit la période de ses suprêmes hésitations, et ceux qui apparaissent dans les dialogues rédigés à Cassiciacum, au lendemain de son baptême... Dans telles pages, on croit entendre une véritable symphonie, où tantôt se mêlent et tantôt se succèdent les voix de l'hésitation, du doute, de la crainte, de la reconnaissance et de l'amour » ²⁾. Maar, zo betoogt de Labriolle, dit verschil in *accent* mag als argument niet in het geding gebracht worden, want Augustinus moest die dialogen wel zo schrijven en hij zou krachtens zijn rhetorische eruditie niet anders gewild hebben. « Les genres littéraires dans l'antiquité étaient assujettis à des lois beaucoup plus rigoureuses qu'ils ne le sont aujourd'hui, à une technique beaucoup plus stricte... Du

¹⁾ LXXXV, p. 43 sqq., herhaald in *La Fin du Paganisme*, I, 1891, p. 339 sqq.

²⁾ SAINT AUGUSTIN, *Confessions*, Tome I, Paris 1925, p. xiv.

moment qu'Augustin choisissait cette forme... il lui fallait tenir compte d'une tradition littéraire qu'il connaissait aussi bien qu'aucun homme au monde »³⁾). Hij was dus voor de opzet van zijn dialogen en hun stijl gebonden aan de literaire traditie van eeuwen.

Maar de dialogen worden vergeleken met het bekeringsverhaal der *Confessiones* en daarom lijkt het me juist de vraag te stellen, of ook dat verhaal in zijn opzet en stijl niet aan een literaire traditie gebonden was. Hoe billijk deze vraag lijkt, toch zal ze op het eerste gehoor enige verwondering wekken. Immers in hun literaire vorm zijn de *Confessiones* ongetwijfeld een werk *sui generis*, dat formeel met geen enkel ander werk van autobiographische aard in de oudheid in relatie staat⁴⁾). Maar dat neemt niet weg, dat het werk geschreven is door een gewezen rhetor, bij wie de rhetorica zozeer in merg en bloed was overgegaan, dat hij haar nooit geheel verloochend heeft, al heeft hij het belang van de vorm later leren stellen beneden de betekenis van de inhoud. Ik behoef hierop niet nader in te gaan: in het vierde boek van zijn *De doctrina Christiana* behandelt Augustinus zelf de kwestie uitvoerig. Al moge nu de aard der *Confessiones* zodanig zijn, dat het werk in zijn geheel zich niet laat inpassen in het schema der rhetorische genera, dan wil dat nog niet zeggen dat dit ook geldt voor onderdelen⁵⁾). Zodra de auteur op een terrein komt, dat formeel in overeenstemming is met het gebied, waarop zich een der bekende rhetorische genera beweegt, komt de theorie weer bij hem boven en schrijft hij naar de regelen der kunst, die hem eigen geworden waren. Bijzonder duidelijk is dit het geval met de *narratio* en met haar willen we ons verder bezig houden met de bedoeling het bekeringsverhaal te bezien als een *narratio* in de technisch-rhetorische betekenis van dat woord.

Het is bekend, dat de antieke redenaars de *narratio* zorgvuldig plachten te verzorgen. « Les rhéteurs, zegt Marrou⁶⁾, fai-

³⁾ *Ib.*, p. xv sq.

⁴⁾ Vgl. mijn artikel *Autobiographie*, in R. A. C., col. 1055.

⁵⁾ Wanneer F. di Capua van de *Confessiones* zegt: « Per essa la scuola dei suoi tempi non gli offriva alcun modello, nè poteva dargli alcun precetto » (*Il ritmo prosaico in S. Agostino, Misc. Agost.*, II, Roma 1931, p. 680 sq.), dan is dat alleen juist voor het werk als geheel.

⁶⁾ *Saint Augustin et la Fin de la Culture Antique*, Paris 1938, p. 60.

saient de la *narration* une des parties distinctes de leurs discours ; elle avait ses règles propres et, sous l'influence de l'école, tendait à constituer une unité autonome, un « morceau » particulièrement soigné, enchâssé dans le discours. L'orateur le polissait avec amour et s'efforçait de donner à son style le maximum de mouvement, de clarté et de vie ». Dit geldt echter niet alleen voor de *narratio*, die een der delen vormde van een welopgezette *oratio* voor de rechtbank: zoals we straks zullen zien, schrijft de rhetorische theorie ook voor het verhaal, dat niet in de pleitrede verwerkt is, dezelfde regelen voor. Aan die regelen heeft ook Augustinus zich gehouden overal waar hij de gelegenheid kreeg een *narratio* te leveren ⁷⁾.

Welke waren die regelen, die Augustinus als student ingeprent waren en die hij ook anderen had onderwezen ? Ongetwijfeld die, welke we aantreffen in de *Auctor ad Herennium*, die in Augustinus' tijd in Africa zeker bekend was en nog op naam van Cicero stond, en verder vooral in Cicero's geschriften *De Inventione* en *Partitiones oratoriae*. Met Quintilianus schijnt Augustinus niet bekend geweest te zijn ⁸⁾. Hetgeen de *Auctor ad Herennium* en Cicero omtrent de *narratio* leren (*Auct. ad Herenn.* I, 12-16 ; *Cic. de inv.* I, 27-31, *part. orat.* 31, 32) komt vrijwel op hetzelfde neer. Daarom citeer ik in het volgende gemakshalve Cicero.

« Narratio est rerum gestarum, aut ut gestarum, expositio. Narrationum genera sunt tria ». Van deze drie is voor ons doel alleen het laatste van belang: « Tertium genus est remotum a civilibus causis, quod delectationis causa, non inutiles cum exercitatione, dicitur et scribitur. Eius partes sunt duae, quarum altera in negotiis, altera in personis maxime versatur ». Van deze laatste soort, die ons thans interesseert, zegt Cicero verder: « Illa autem narratio, quae versatur in personis, eiusmodi est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones et animi perspicui possint... Hoc in genere narrationis multa inesse debet festivitas, confecta ex rerum varietate, animorum dissimilitudine, gravitate, lenitate, spe, metu, suspitione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunae commutatione, insperato incommodo, subita laetitia, iucundo exitu rerum » (*de inv.* I, 27). De gedachte van de laatste zinsnede drukt Cicero elders aldus uit: « Suavis autem narratio est, quae habet

⁷⁾ Een gehele reeks *narrationes* treffen we aan in *De Civ. Dei* XXII, VIII.

⁸⁾ MARROU, *a. w.*, p. 48, n. 6.

admirationes, expectationes, exitus inopinatos, interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, laetitias, cupiditates » (*Part. orat.* 32). Quintilianus, die deze plaats citeert, vervangt de laatste woorden kortweg door « omnes adfectus » (*Inst. or.* IV, 2, 107). Aan een goede *narratio* wordt dus deze eis gesteld: het gebeurde moet niet droog opgesomd worden, maar er moet een zekere spanning in het verhaal liggen; de affecten moeten goed getekend worden en de hoorder of lezer moet met de figuren kunnen meeleven in hun aandoeningen van hoop, vrees en verlangen; hij moet hen kunnen doorzien in hun fouten van veinzerij en dwaling; de auteur moet deernis wekken, wanneer het mis gaat, maar de vreugde der verrassing schenken om onverwacht gunstige wendingen, en eindelijk: de afloop van het verhaal moet gunstig zijn. Ten slotte verlangt de theorie van de *narratio*: ut brevis, ut aperta, ut probabilis sit (*de inv.* I, 28). Hoe men aan deze eis van korthed, duidelijkheid en geloofwaardigheid kan voldoen, zet Cicero dan verder uiteen; het is niet nodig dat we zijn betoog hier vermelden.

Ongetwijfeld hebben de rhetorenscholen deze theorie ten behoeve der practijk tot in de bijzonderheden uitgewerkt. Wanneer men een groot aantal *narrationes* van verschillende auteurs leest, dan valt het op, dat zij allerlei stilistische eigenaardigheden met elkander gemeen hebben en wel vooral wendingen, die de *brevitas* en de levendigheid bevorderen. Zo treffen we talloze malen rhetorische vragen aan van het type: *quid plura?*⁹⁾. Verder asyn-detische reeksen van verba, meestal in de ind. perf. of ind. praes. soms in de infin.¹⁰⁾, die de handeling, vooral wanneer ze een toppunt bereikt heeft, levendig en vlug voortzetten, soms beëindigen¹¹⁾. Trouwens, waar het verhaal voortschrijdt, vormt de verteller gaarne korte zinnetjes, liefst met het werkwoord voorop¹²⁾.

⁹⁾ Bij Aug. o. a. *Conf.* VI, VIII, 13: *quid plura?*; *de Gen. ad litt.* XII, 46: *quid multa?*; *de mor. Man.* XX, 74: *quid plura?*; *Serm.* 303, 1: *quid pluribus?*; *de Civ. Dei* XXII, VIII, 3: *quid plura?*

¹⁰⁾ Door P. Perrochat typerend genoemd « l'infinif de narration »; vgl. J. MAROUZEAU, *Traité de Stylistique appliquée au Latin*, Paris 1935, p. 200; bij Aug. o. a. *de Civ. Dei* XXII, VIII, 3.

¹¹⁾ Bij Aug. o. a. *Conf.* VI, VIII, 13: *spectavit, clamavit, exarsit, abstulit*; ib. VI, IX, 14: *tenent, adtrahunt*; *de Civ. Dei* XXII, VII, 3: *expavit, expalluit*; ib. XXII, VIII, 10: *dedit, recepit, admovit, vidit*.

¹²⁾ Bij Aug. o. a. *de Civ. Dei* XXII, VIII, 3: *solvuntur nodi, nudatur locus, inspicit medicus*; verder nog vele malen in hetzelfde caput.

Eindelijk zal wel nergens het woord *ecce*, soms in de verbinding *cum ecce* zo vaak gebruikt zijn als in de *narratio* ¹³⁾.

Dat Augustinus zich ook bij het schrijven der *Confessiones* hield aan de eisen, die de leer der rhetorica aan de *narratio* stelde, blijkt duidelijk uit de beide verhalen, die hij over Alypius doet (VI, VIII, 13 en IX, 14, 15). Wanneer we deze bezien in het licht der theorie, dan merken we op, dat ieder van beide verhalen is een « *narratio, quae versatur in personis* ». Van deze wordt vereist « *ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones et animi perspicui possint* ». De *suavitas*, de aantrekkelijkheid, wordt ontleend aan *desiderium*, *fortunae commutatio*, *subita laetitia* en eindelijk *iucundus exitus rerum*. Evenmin als de *interpositi motus animorum*, *dolores* en *metus* behoeft ik al deze elementen in de verhalen aan te wijzen; de lezer vindt ze gemakkelijk. Het meest schraal zijn de *sermones* en de *colloquia personarum*, maar het is toch wel merkwaardig, dat ze niet geheel ontbreken: in ieder van beide verhalen laat Augustinus een der personen iets zeggen, in het eerste Alypius, in het tweede het slaafje. Opvallend is ook, dat, hoewel de eerste *narratio* geen *iucundus exitus rerum* schijnt te brengen, Augustinus toch niet nalaat haar aangenaam te doen eindigen met de woorden: « *et inde tamen manu validissima et misericordissima eruisti eum tu et docuisti eum non sui habere, sed tui fiduciam, sed longe postea* ». Zo is tenslotte toch aan de eis der theorie voldaan. Ook stilistisch houden beide *narrationes* zich aan de rhetorische practijk ¹⁴⁾. De *brevitas*, *perspicuitas* en *probabilitas* zijn zonder twijfel aanwezig. Beide verhalen mogen ongetwijfeld gelden als uitnemende voorbeelden van de *narratio*.

Wenden we ons thans tot Augustinus' bekeringsverhaal. Als hij het schrijft, liggen de gebeurtenissen twaalf of meer jaren achter hem. We behoeven er niet aan te twifelen, dat hij het gebeurde zo goed als hij kan naar waarheid wil verhalen, en wel niet zozeer omdat Alypius hem, voor zover de door anderen waarneembare feiten betreft, als het ware kan controleren, maar omdat hij tegenover God en zijn medemensen niet anders dan de waarheid begeert te spreken. Er zijn allerlei kleine bijzonder-

¹³⁾ Bij Aug. o. a. *Conf.* VI, IX, 14 (bis); *de ordine* I, 6; *de Gen. ad litt.* XII, 46; *de Civ. Dei* XXII, VIII, 3, 13, 17.

¹⁴⁾ Vgl. de noten 9-13.

heden, die hij zich niet meer herinnert en hij laat niet na dat te vermelden ¹⁵⁾. Het gaat hem om de hoofdzaken, de grote lijn, die hij zich natuurlijk uitstekend herinnert.

Als hij aan cap. VI toe is, beseft hij, dat een belangrijke passage in zijn boek aanvangt en daarom kondigt hij het onderwerp aan: « *Et de vinculo... desiderii concubitus... et saecularium negotiorum servitute quemadmodum me exemeris, narrabo* ». *Narrabo*: dus nu begint een *narratio*; indien het al nodig was, herinnert het woord hem daaraan. De gang der feiten is deze: Ponticianus komt bij hem en verhaalt hem van de bekering der *agentes in rebus*. Hij komt onder de indruk daarvan en geraakt in innerlijke strijd. In hevige gemoedsaandoening werpt hij zich ter aarde onder de boom en hoort dan de stem. De woorden beschouwt hij als van Godswegen tot hem gesproken en hij slaat de codex op. De tekst, die hij aantreft, brengt hem tot verandering. Alypius sluit zich bij hem aan. Zij maken Monnica deelgenoot van hun geluk en haar vreugde is groot. Dit zijn de historische feiten, die hij nu tot een *narratio* gaat verwerken. Het gehele verhaal kan men gemakkelijk in verschillende onderdelen onderscheiden en die zullen we thans afzonderlijk bespreken.

Cap. VI, 13 vormt de inleiding. Augustinus deelt daarin mee het onderwerp, waarover hij gaat vertellen en hij stelt de personen voor. In de eerste plaats zichzelf in de toestand, waarin hij verkeerde: zijn werk wel doende, maar in toenemende onrust en dagelijkse verzuchtingen tot God. Vervolgens Alypius, vrij van drukkend werk. En eindelijk Nebridius, die werkte aan de school van Verecundus, maar in zijn vrije uren de filosofie bestudeerde. Deze drie vrienden woonden samen. Daarom is het ook nodig, dat Augustinus in het begin van 14 meedeelt, dat Nebridius afwezig was bij de volgende gebeurtenissen.

Cap. VI, 14 begint het eigenlijke verhaal: *Quodam igitur die... cum ecce*. We kunnen het geheel in tweeën verdelen. Het eerste deel bevat hetgeen geschiedde tijdens de aanwezigheid van Ponticianus (cap. VI, 14 — VII, 18), het tweede hetgeen na zijn vertrek gebeurde (cap. VIII, 19 — XII, 30). In het eerste deel (A) is

¹⁵⁾ Cap. VI, 14: *non recolo causam, qua erat absens Nebridius; nescio quid a nobis volebat*; cap. VIII, 19: *dixi nescio qua talia*; cap. XII, 28: *nescio quid enim, puto, dixeram; et non quidem his verbis, sed in hac sententia multa dixi*; ib. 30: *interiecto aut digito aut nescio quo alio signo*.

als een afzonderlijke, in zich zelf volledige *narratio* opgenomen het verhaal van Ponticianus over de bekering der *agentes in rebus*. Daardoor kunnen we drie onderafdelingen onderscheiden a. de komst van Ponticianus en de eerste gesprekken (c. VI, 14-15 *tacebamus*), b. Ponticianus' verhaal over de *agentes in rebus* (c. VI, 15 *unde* - c. VII), c. de indruk, die het op Augustinus maakte, en Ponticianus' vertrek (c. VII, 16-18).

a) Dit onderdeel toont reeds duidelijk de stijl der *narratio*. In al zijn korthed, *brevitas*, is het levendig en kennelijk rhetorisch afgewerkt. Ik toon dat niet uitvoerig aan, maar wijs slechts op: *cum ecce*; *tulit*, *aperuit*, *invenit*; *clarebat*, *latebat*; *insinuans*, *admirans*. Ten aanzien van de inhoud vestig ik de aandacht op het feit, dat Augustinus, hoewel Ponticianus kennelijk het verhaal van Antonius' bekering uitvoerig deed, daarop *hier* niet ingaat. Opzettelijk stelt hij de bijzonderheden omtrent Antonius' verandering uit tot cap. XII, 29, omdat hij ze in verband wil stellen met zijn eigen ervaringen: hij wil een parallel trekken (*audieram enim*). Dit doet ons zien, hoe weloverwogen het gehele bekeringsverhaal is opgesteld. Was het Augustinus' bedoeling geweest slechts een historisch relaas te geven, dan had hij de geschiedenis van Antonius hier moeten mededelen, op de plaats, waar zij in de volgorde van Ponticianus' mededelingen voorkwam.

c) Na de *narratio* over de *agentes*, die we straks afzonderlijk behandelen, volgt het onderdeel, dat de eerste hoofdafdeling besluit. Ook hierin treffen we ornamenten aan, die aan de verhalende stijl eigen zijn o. a. *opponebas*, *inpingebas*; *dissimulabam et cohibebam et obliviscebar*; *recusabat et non se excusabat*; evenmin ontbreekt *ecce*; de woorden die de auteur zijn *conscientia* doet spreken vervangen de in de *narratio* gewenste *colloquia*. Hoe weloverwogen ook deze passage is, blijkt hieruit, dat hij een terugblik werpt op zijn geestelijk leven, opdat de lezer goed zou begripen wie hij was, toen hij Ponticianus' verhaal aanhooorde. Voor de nauwkeurigheid, waarmee hij de feiten vertelt, pleit, dat hij uitdrukkelijk vermeldt, dat de zaak, waarvoor Ponticianus kwam, werd afgedaan. Niettegenstaande zijn innerlijke aandoeningen bleek hij in staat haar tot een einde te brengen. Hier en trouwens op meer plaatsen blijkt, dat Augustinus zijn sentimenten, als het nodig was, rustig kon beheersen, iets wat men wel eens vergeten heeft.

b) Als het ware in de omlijsting van beide reeds vermelde onderdelen bevindt zich als een kleine afgeronde eenheid Ponti-

cianus' verhaal van de bekering der *agentes in rebus* en daar ik meen, dat deze *narratio* door Augustinus niet alleen voor wat betreft haar inhoud, maar ook voor wat aangaat de technische opzet van het geheel bedoeld is als een belangrijk element van zijn bekeringsverhaal, wil ik op haar een weinig uitvoeriger de aandacht vestigen. We mogen aannemen, dat de *feiten*, die hier verteld worden, geheel overeenstemmen met de mededelingen, die Ponticianus gedaan had, maar we behoeven er niet aan te twifelen, dat het verhaal zijn *vorm* geheel van Augustinus ontvangen heeft. En de feiten gaven hem de gelegenheid een geheel gave, naar de eisen der theorie opgestelde, *narratio* te leveren.

Wanneer we haar bezien, dan merken we op, dat zij, evenals de eerder besproken verhalen over Alypius, is een « *narratio, quae versatur in personis* ». In de woorden: « *dixit hoc et turbidus parturitione novae vitae reddidit oculos paginis: et legebat et mutabatur intus* » liggen de door de *suavitas* geëiste *interpositi motus animorum* besloten, terwijl de *colloquia personarum*, zij het ook hier eenzijdig, vertegenwoordigd zijn door de beide monologen, die Augustinus de hoofdpersoon in de mond legt. De factoren *desiderium*, *fortunae commutatio*, *subita laetitia* en eindelijk de *iucundus exitus rerum* treden wel bijzonder duidelijk aan de dag. Het lijdt geen twijfel, dat Augustinus, zij het door de gewoonte en vakbeheersing wellicht onbewust, de feiten, die hij zich van Ponticianus' verhaal na ruim twaalf jaren herinnerde, tot een levendige *narratio*, zoals de theorie die verlangde, heeft verwerkt. Ook de stijl wijst daarop. Als het belangrijkste deel aanvangt, laat hij de *oratio obliqua* (*ut diceret se et tres alios contubernales... exisse... digressos... inruisse... invenisse*) varen. Hij neemt dan als het ware de taak van verteller over en gaat verder in de *oratio recta*. De « *infinif de narration* » vinden we in *mirari*, *accendi*, *meditari* en ook *ecce* compareert. Er zijn talrijke andere ornamenta: ik wijs slechts op *discrevit decrevitque* en de fraaie antithese *trahentes cor in terra — affigentes cor caelo*.

Waarom heeft Augustinus juist de bekering der beide *agentes* zo uitvoerig en sierlijk verteld, terwijl hij die van Antonius slechts aanstipt? Ongetwijfeld omdat hij de merkwaardige parallelie had opgemerkt tussen het geval der *agentes* en dat van hemzelf, zowel in de innerlijke bewegingen van het hart als in de uiterlijke omstandigheden. De *agentes* waren geen heidenen, kennelijk waren

zij Christenen ¹⁶⁾, die echter geen bevrediging vonden in hun streven naar aardse roem en wellicht reeds overwogen hadden hun *militia saecularis* te verlaten, het uitzicht op een huwelijk prijs te geven en zich aan de dienst van God te wijden. Zij verkeerden dus in dezelfde geestelijke gesteldheid als Augustinus en Alypius. Ook de feitelijke gang van zaken vertoont een merkwaardige parallelie en ik meen, dat Augustinus dat niet alleen heeft gezien, maar ook bij het schrijven voortdurend voor ogen gehad heeft.

De toevalligheid, waarmee de *agens* de codex aantreft, vindt in Augustinus' verhaal haar parallel in het hem *divinitus* toegekomen bevel *tolle lege*. In deze bijzonderheid wijken beide verhalen wellicht nog het meest van elkaar af; verder is de overeenkomst meer treffend. De lectuur van de codex is zowel voor de *agens* als voor Augustinus beslissend. Als de *agens* onder de indruk is van hetgeen hij omtrent Antonius gelezen heeft, wordt hij vervuld met *amor sanctus* en *sobrius pudor* en geraakt in toorn op zichzelf, *iratus sibi*. Wat Antonius' geschiedenis in de *agens* wekte, bewerkt Ponticianus' verhaal in Augustinus: *ita rodebar intus et confundebat pudore horribili vehementer*. Dan richt de *agens* zich tot zijn vriend met een reeks vragen, die van zijn innerlijke bewogenheid getuigen en die we kunnen samenvatten in de vraag: « waarom niet nu? Als ik wil kan ik nu Gods vriend worden ». Hij is *turbidus parturitione novae vitae*; *volvit fluctus cordis sui, infremuit aliquando et discevit decrevitque meliora*. Ook in Augustinus is een *grandis rixa* (cap. VIII, 19). Ook hij richt zich tot zijn vriend met een reeks vragen. Hij weet niet precies meer wat hij werkelijk gezegd heeft (*dixi nescio qua talia*), thans stileert hij zijn woorden tot rhetorische vragen, die formeel analoog zijn aan die van de *agens* en die ook bij hem de *parturitio novae vitae* inleiden. Bij de *agens* gaat deze uit van het: « *amicus dei, si voluero, ecce nunc fio* », bij Augustinus van het « *ecce modo fiat* ». De woorden, die hij ten opzichte van de *agens* gebruikt: « *volvit fluctus cordis sui, infremuit aliquando et discevit* », duiden de *parturitio* slechts aan: nu het hem zelf betreft, beschrijft

¹⁶⁾ Of zij inderdaad Hieronymus en Bonosus geweest zijn, zoals COURCELLE (*Recherches sur les Confessions de St. Augustin*, Paris 1950, p. 183) in navolging van Cavallera gist en nader adstrueert, laat ik in het midden; ik vraag me alleen af of, indien deze gissing juist zou zijn, Augustinus, althans toen hij de *Confessiones* schreef, dit dan niet zou geweten hebben en vermeld.

hij de aard van die *fluctus* uitvoerig en bij het *discernere* voert hij de gepersonifiëerde *nugae* en *vanitates* als zijn tegenstandsters in. Zoals de *agens turbidus* is, zo is Augustinus *tam vultu quam mente turbatus*; evenals de *agens fremuit aliquando*, zo zegt hij van zichzelf *fremebam spiritu*.

Wanneer de *agens* het besluit genomen heeft, sluit zijn vriend zich zonder enige redenering terstond bij hem aan: *respondit ille adhaerere se socium tantae mercedis*. Niet anders doet Alypius *placito ac proposito bono... sine ulla turbulenta cunctatione coniunctus est*. De *agentes* verhalen aan hun vrienden, hoe hun bekering tot stand is gekomen: *narrato placito et proposito suo, quoque modo in eis talis voluntas orta est atque firmata* (We merken op, dat Augustinus hun besluit, evenals het zijne *placitum ac propositum* noemt). Augustinus en Alypius vertellen hetzelfde aan Monnica: *narramus, quemadmodum gestum sit*. Monnica verheugt zich, de vrienden der *agentes* wensen hun kameraden geluk, *congratulati sunt et commendaverunt se orationibus eorum*. Ten slotte: zoals het verhaal over de *agentes* nog accentueert, dat zij het huwelijk voor goed hebben prijsgegeven, hetgeen hun door de vrome houding van hun *sponsae* gemakkelijk gemaakt wordt, zo vermeldt ook Augustinus, dat zijn bekering betekende, dat hij geen echtgenote zou zoeken, *ut nec uxorem quaererem*. Zo is bij de *agentes* en Augustinus de afloop dezelfde: zij zijn bevrijd van hun *desiderium concubitus* en hun *saecularium negotiorum servitus*.

Wanneer we dit alles overwegen, moeten we wel tot de conclusie komen, dat Augustinus het verhaal van de bekering der *agentes* daarom zo sierlijk en naar de regelen der leer heeft opgezet en uitgevoerd, omdat hij het als het ware beschouwde als het project, waarnaar hij zijn eigen verhaal wenste op te bouwen. Verhaalkundig gezien is het schema van beide *narrationes* hetzelfde. Natuurlijk is zijn eigen verhaal op grotere schaal uitgevoerd. Dat moest omdat het zijn eigen geschiedenis betrof; het kon ook, omdat hij van de gebeurtenissen geheel op de hoogte was. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat in de schematiek beide *narrationes* invloed op elkaar hebben gehad.

Met cap. VIII, 19 begint dus het tweede hoofddeel (B) van het bekeringsverhaal, waarop ik door de vergelijking met het verhaal der *agentes* al enigszins vooruitgelopen ben, maar waarover nog een en ander gezegd moet worden. Dat Augustinus ook dit deel niet in een soort nerveuze spanning, als het ware voort-

gedreven door de sentimenten, die de herinnering aan het gebeurde in hem opwekte, geschreven heeft, maar dat hij veeleer alles rustig heeft overwogen, blijkt wel hieruit, dat hij juist te midden van de tekening van zijn gemoedsbewegingen een uitvoerige, beredenerende excursus geeft over de *duae voluntates* (cap. IX, 21 en X, 22-24), waarin hij zelfs een rationele bestrijding voordraagt van de leer der Manichaeërs. Ons kan dit enigszins verwonderen; als moderne mensen zouden we wellicht geneigd zijn aan te nemen, dat de bedoeling van deze uitweiding is de ontknoping uit te stellen en daardoor bij de lezer de spanning te vergroten. Toch zou zulk een vermoeden onjuist zijn. Als hij komt te spreken over de botsing van de twee willen in zijn geest, grijpt het probleem van dit « *monstrum* » hem aan en dan gaat hij dat onmiddellijk analyseren. Dat hij daardoor tegen de compositie van het geheel zondigt, deert hem niet. Op verscheidene andere plaatsen in de *Confessiones* en de andere werken van Augustinus komen dergelijke gevallen voor. Hier en elders hebben we voorbeelden van de voor ons besef slechte compositie, die men zo vaak bij antieke auteurs aantreft ¹⁷⁾. Bij de bespreking van de *narratio* kunnen we deze excursus ter zijde laten. Hij is ontstaan naar aanleiding van, niet ten behoeve van het verhaal.

Straks merkte ik op, dat Augustinus' eigen verhaal op grotere schaal is uitgevoerd dan de *narratio* der *agentes*. Maar het is merkwaardig, dat deze vergroting toch in hoofdzaak alleen betreft de schildering der *motus animi*. De eigenlijke feiten zijn verteld met de pittige *brevitas*, die door de theorie geëist werd; vooral het slot (cap. XII, 29 en 30) doet dat duidelijk zien. Ook in het tweede hoofddeel kunnen we een onderverdeling opmerken, hoewel de grenzen zich minder scherp aftekenen dan in het eerste hoofddeel.

a) Het begin van Augustinus' eigen verhaal; de opkomende innerlijke strijd (cap. VIII, 19 en 20). Het vertellend element in dit onderdeel is wel aanwezig, maar aan het slot raakt het geheel weg. Geheel op zijn plaats is de monoloog tot Alypius, die hier de door de theorie geëiste *colloquia personarum* vervangt. Het verhaal in 19 is ongetwijfeld levendig, de zakelijke mededeling omtrent het gebruik van de woning, de aanwezigheid van de tuin

¹⁷⁾ Vgl. MARROU, *a. w.*, p. 75: « Augustin compose mal parce que les anciens, de façon générale, n'attachaient pas à la composition l'attention que nous... y portons généralement e. q. s. ».

en de afwezigheid van de *hospes* past geheel in het verhaal. De stijl is verzorgd, ik wijs op de fraaie antithesen *insaniebam salubriter, moriebar vitaliter, gnarus... mali — ignarus... boni*. Meesterlijk is de allitteratie « *Alypius pedem post pedem* », p, p, p, men hoort hem als het ware stappen. Het beredenerend element begint bij: *et non illuc ibatur navibus aut quadrigis aut pedibus*, een gedachte, die zo vaak elders bij Augustinus voorkomt en die ook hier zeker ontsproten is aan de rustige overdenking. Ook de uiterlijke tekenen van affect, die in 20 worden vermeld, behoeven zich, volgens de manier, waarop zij aangeduid worden, niet zo te hebben voorgedaan (*si vulsi... si percussi... si amplexatus sum*). Ongetwijfeld zal het Augustinus aan te zien zijn geweest, dat hij in affect was, maar deze tekening is niet bedoeld als mededeling van feiten: ze is het product van verstandelijke overweging. Ze past uitnemend als overgang tot het betoog aangaande de twee *voluntates*.

b) Het *tweede onderdeel* (cap. XI, 25-27, XII, 28) tekent uitvoerig de *motus animi*. Van dit door de theorie verlangde deel weet Augustinus een pronkstuk te maken. We mogen aannemen, dat het feitelijke historische element in de beschrijving der *motus animi* uiterst gering is. Geenszins bedoel ik daarmee te zeggen, dat Augustinus niet aan zware gemoedsbeweging onderhevig geweest is, maar wel dat de wijze, waarop hij haar hier voorstelt, geheel beïnvloed moet zijn door rhetoriserende overwegingen op het ogenblik, dat hij zijn verhaal schreef. Vroeger was hem als leerling door de grammaticus opgedragen, gelijk hij zelf vertelt, « *ut dicerem verba lunonis irascentis et dolentis... quae nunquam lunonem dixisse audieram* » en dan kreeg die leerling de prijs, « *in quo pro dignitate adumbratae personae irae ac doloris similior affectus eminebat verbis sententias congruenter vestientibus* » (*Conf.* I, XVII, 27). Thans geeft hij als het ware zich zelf het thema op: « *mijn geestelijke strijd om te komen tot het vaarwel zeggen van mijn aardse verlangens* », een strijd, die hij noemt « *ardens lis, quam mecum aggressus eram* (cap. VIII, 19) en *controversia in corde meo non nisi de me ipso adversus me ipsum* (cap. XI, 27). En dit thema kon hij goed behandelen in tegenstelling met de ficties van zijn jeugd, omdat hij die strijd zelf gevoerd had. In *wezen* kan zijn tekening juist zijn, maar in de inkleding was de auteur geheel vrij en niemand van zijn tijdgenoten verwachtte iets anders dan dat hij van die vrijheid gebruik maakte

en zijn beschrijving tot een rhetorisch fraai geheel zou bewerken. En daarin is hij volkomen geslaagd.

De tekening van zijn *motus animi* laat zich in drie delen onderscheiden: 1) In het *eerste deel* (cap. XI, 25) zien we Augustinus in zijn *toestand* van geestelijke worsteling en aarzeling; hij staat nog vóór de crisis, hoewel deze kennelijk wordt voorbereid. De elementen *dolor*, *metus*, *spes*, *desiderium* en dergelijke door de theorie begeerde affecten zijn ruimschoots aanwezig. Stilistische ornamenta blijken bewust aangebracht; ik vestig de aandacht op: *ecce modo fiat, modo fiat; mori morti et vitae vivere; deterius inolitum, melius insolitum; incutiebat, recutiebat, avertiebat, suspendebat*.

2) In het *tweede deel* (cap. XI, 26, 27) neemt de rhetorica hoger vlucht. De *controversia in corde* wordt gevoerd door de gepersonifiëerde *nugae* en *vanitates*, gesteund door de *consuetudo*, tegen de *continentia*; in 26 dreigen de eersten de overhand te behouden, bij het begin van 27, dat is ongeveer in het midden van de tekening der *motus animi*, komt als het ware de peripetie: *sed iam tepidissime hoc dicebat. aperiebatur enim... casta dignitas continentiae*. Deze gehele passage draagt in zekere zin het karakter van een allegorische *narratio*, de *sermones* of *colloquia personarum* konden door de kunstige prosopopoeia rijkelijk worden ingevoegd. Zo wordt dit onderdeel van het verhaal een spannend geheel op zichzelf. Het doet wel duidelijk zien, hoe nauwkeurig overwogen Augustinus zijn bekeringsgeschiedenis heeft opgezet.

3) In het *derde deel* van de *motus animi* (cap. XII, 28) keren we tot de historische gebeurtenissen terug; het toneel verandert, de crisis bereikt haar hoogtepunt in het *usque quo* en *quare non hac hora finis turpitudinis meae?* De *misericordia* van de lezer wordt wel in hoge mate gewekt.

c) Het *derde onderdeel* (cap. XII, 29,30) van Augustinus' eigen verhaal brengt wat de theorie noemt de *fortunae commutatio*. We hebben nu het terrein van Augustinus' inwendig leven verlaten en het verhaal vermeldt nu in hoofdzaak feiten. Het is opvallend hoe kort deze in Augustinus' leven zo belangrijke gebeurtenis verteld wordt. De door de leer geëiste *brevitas* vertoont zich hier op haar best; na het voorafgaande kenmerkt deze passage zich zelfs door een zekere zakelijkheid. Duidelijk van elkaar onderscheiden zijn het gedeelte, dat alleen op Augustinus betrekking heeft (29, het « tolle, lege ») en de slotpassage (30), waarin Alypius

en Monnica betrokken zijn. Reeds de onbevangen en zakelijke wijze waarop, geheel in overeenstemming met de traditie der antieke *narratio*, de historische feiten worden meegedeeld, rechtvaardigt de opvatting, dat ook de passage van het *tolle lege* geheel moet worden opgevat, zoals Augustinus haar in zijn nuchtere en onbewimpelde woorden vertelt ¹⁸). De typische stijl der *narratio*

¹⁸) De betogen van P. COURCELLE (laatstelijk in *L'enfant et les sorts bibliques*, *Vig. Chr.* VII, 4, 1953, p. 194 sqq. waar ook de titels van Courcelle's andere studiën over dit onderwerp vermeld worden) hebben mij dan ook niet overtuigd. Natuurlijk kan ik op deze plaats niet uitvoerig op de kwestie ingaan, maar ik wil toch niet nalaten enige bezwaren, waarvan sommige ook reeds in de critiek geuit zijn, te berde te brengen. 1) Als de *vicina domus* (zoals met de gehele overlevering behalve die van de cod. Sess. gelezen moet worden, immers het *divina* van de Sess. is ongetwijfeld voortgekomen uit een bovennatuurlijke interpretatie; Courcelle verdedigt deze lezing wel in zijn art. *Les voix dans les Conf. de St Aug.*, *Hermes* t. LXXX, 1952, p. 31 sqq., maar aarzelt toch blijkbaar, vgl. de woorden: « qu'il faille lire *vicina* ou *divina* », *Vig. Chr.* l. c. p. 215) « ne saurait... désigner un édifice matériel... mais un lieu idéal » en als, zoals Courcelle meent, « il s'agit ici de la *domus Dei* » (ib.), dan zou Aug. dit op een of andere wijze hebben kenbaar gemaakt; thans wijst niets in het verhaal daar op. 2) Dat Aug. niet weet of het de stem van een jongen of een meisje was, is begrijpelijk: stemmen van praepubere kinderen zijn gelijk. 3) Als het niet een gewone stem was geweest, zou Aug. niet onmiddellijk *intentissimus* zijn gaan nadenken, of de formule « *tolle, lege* » in een of ander kinderspel voorkomt. 4) Dat wij die formule uit een spel niet kennen, behoeft niet te verwonderen: wij kennen toch immers niet *alle* kinderspelen uit de Oudheid. Dat Aug. haar niet kende is evenmin onbegrijpelijk: hij was kind geweest in Africa, thans vertoeft hij te Milaan; ik herinner mij spelformules, die iemand, die in Groningen, Maastricht of Antwerpen geboren is, zeker niet kent. 5) Dat de stem uit een huis klonk en niet van een terras of balcon, zegt niets; kinderen spelen toch ook wel in huis? Trouwens zelfs al zou dat niet zo zijn, wie zou op deze plaats een zo grote topographische nauwkeurigheid verwachten? De stem kwam van de kant van een naburig huis; dat is voldoende. 6) « Alypius, situé non loin d'Augustin, n'a rien entendu »; hoe weten we dat? Alypius kan het geluid zeer goed gehoord hebben, maar niet bewust, zoals wij niet bewust luisteren naar geluiden en stemmen, die van de straat tot onze kamer doordringen. 7) Het belangrijkste is echter: *audieram enim de Antonio* e. q. s.; uit deze woorden blijkt onmiskenbaar, dat hij zijn eigen geval ziet als analoog aan dat van Antonius: evenals voor Antonius de stem van een mens, nl. die van de lector, als het ware een stem Gods werd, zo wordt ook voor Aug. de stem van een mens, nl. die van het kind, een stem Gods; door middel van de lector sprak God tot Antonius, door middel van een reël kind spreekt God tot Aug.; vandaar: *interpretans divinitus mihi iuberi*. 8) Dat het λαβέ, ἀνάγνωσι bij Marcus Diaconus voorkomt « en vue de provoquer une consultation des sorts bibliques », zegt daarom niets omdat, zelfs al zou deze formule verbreid geweest zijn, Aug. dat

zien we ook in deze passage, o. a.: *arripui, aperui et legi; petit videre... ostendi, et adtendit; inde ad matrem ingredimur, indicamus: gaudet; narramus... exultat et triumphat et benedicebat tibi.*

Eindelijk door de *subita laetitia* en de *iucundus exitus* eindigt Augustinus' verhaal wel op bijzondere fraaie wijze in overeenstemming met wat de leer der *narratio* eiste. Ons, die Augustinus' bekeringsverhaal met diepe ernst lezen, omdat we beseffen, dat het handelt over de hoogste belangen van een mensenziel, moge het eigenaardig in de oren klinken, maar niettemin meen ik te kunnen zeggen, dat de ontwikkelde antieke lezer een zeker litterair genot moet hebben gesmaakt, wanneer hij opmerkte met hoe grote technische vaardigheid de hem in zijn jongelingsjaren ingeprinte leer der *suavitas* in deze *narratio* is toegepast.

Van de indeling, die ik in het bovenstaande aannam, geef ik gemakshalve hier een overzicht.

Inleiding (VI, 13).

A. *Hetgeen geschiedde tijdens Ponticianus' aanwezigheid* (VI, 14 - VII, 18).

- a) de komst van Ponticianus en de eerste gesprekken (VI, 14-15 *tacebamus*).
- b) Ponticianus' verhaal over de *agentes in rebus* (VI, 15 *unde* - VII).
- c) de indruk hiervan op Augustinus en Ponticianus' vertrek (VII, 16-17).

B. *Augustinus' bekeringsverhaal* (VIII, 19 - XII, 30).

- a) begin (VIII, 19,20).
Excursus over de *duae voluntates* (IX, 21 - X, 24).
- b) voortgang (XI, 25-27, XII, 28).
 - 1. geestelijke worsteling en aarzeling (XI, 25).
 - 2. strijd der *consuetudo* tegen de *continentia* (XI, 26, 27).
 - 3. hoogtepunt der crisis (XII, 28).
- c) einde (XII, 29, 30).
 - 1. de bekering (XII, 29).
 - 2. *exitus* (XII, 30).

blijkbaar niet geweten heeft: immers hij ziet haar aan voor een formule in een kinderspel. In de tekst van Augustinus' verhaal wijst niets op iets anders dan wat er doodgewoon staat; nergens zinspeelt hij op iets, wat voor de lezer niet op het eerste gezicht duidelijk zou zijn.

Nu we Augustinus' bekeringsverhaal hebben gezien als *narratio* in de rhetorisch-technische zin, rijst de vraag, wat dit betekent voor een juiste waardering van het verhaal en het verkrijgen van een goede blik op de Augustinus van de tuin te Milaan. Ik meen, dat een scherpe beoordeling eerst mogelijk is, wanneer we de gehele passage niet lezen met de ogen van de moderne mens. Augustinus heeft in eerste en voor hem enige instantie geschreven voor zijn tijdgenoten: hij wist wie zijn werk lezen zouden. En, al heeft hij dat zich natuurlijk niet gerealiseerd, hij kon niet anders verwachten dan dat zijn lezers litterair in dezelfde sfeer leefden als hijzelf, en dat hun interpretatie geen andere zou zijn dan die, welke hij zelf verlangde. Lezers van vijftien en meer eeuwen later kon hij zich niet voorstellen en van hun litteraire opvattingen kon hij geen flauw vermoeden hebben. Hij schreef dus voor mensen, die in de rhetorische sfeer van zijn eigen tijdperk geheel thuis waren en die dan ook zijn *narratio* als zodanig beschouwden. Zij wisten dat hier stilering had plaats gevonden en zouden — ik merkte het reeds eerder op — niet anders verwacht hebben.

We hebben dus in het verhaal een gegeven stof, die gestileerd is voorgedragen. En waarin bestaat nu die stilering? Voorzover het de feitelijke gebeurtenissen betreft, dus datgene wat, om het reëel uit te drukken, ook door Alypius werd waargenomen of wat buiten het geestesleven van Augustinus zelf omging, bestaat de stilering hierin, dat de schrijver het gebeurde zo kort en krachtig en nauwkeurig mogelijk meedeelde. De *brevitas* paarde zich aan de *probabilitas* der leer, die echter voor Augustinus werd tot een *veritas*; want niet alleen strookte dat met zijn zin voor waarheid, maar ten overvloede was hij zich bewust te spreken tot God. En bij het opschrijven van zijn verhaal maakte hij gebruik van de techniek der *narratio*, die hij als gewezen rhetor volkomen beheerste en die, naar hij wist, ook door zijn ontwikkelde lezers verwacht, wellicht verlangd werd. Het typeert zijn zin voor waarheid, dat hij telkenmale, als hij tijdens zijn worsteling iets luide gezegd heeft en dat thans meedeelt, er een beperkende opmerking bijvoegt, omdat hij nu natuurlijk zijn woorden niet precies meer weet (*dixi nescio qua talia*, c. VIII, 19; *nescio quid... dixeram*; *non quidem his verbis*, sed in hac sententia multa dixi, c. XII, 28). Maar geen enkele zodanige beperkende opmerking voegt hij toe aan woorden, die hij geacht wordt in zichzelf, in de geest gesproken te hebben.

Dat was ook niet nodig ; immers de beschrijving van zijn *motus animi* is niet alleen naar de uiterlijke vorm, maar ook naar de inhoud gestileerd. Daarop wijst reeds terstond het feit, dat een belangrijk deel van deze beschrijving wordt ingenomen door de allegorie der *nugae* en *vanitates*, de *consuetudo* en de *continentia*. Niemand zal er aan twijfelen, dat deze allegorie opgekomen is niet in de tuin te Milaan, maar in de bisschopswoning te Hippo Regius. En zo is het ongetwijfeld ook gesteld met het overige deel van deze beschrijving. In zijn geschiedenis nemen nu eenmaal de gemoedsbewegingen de belangrijkste plaats in. Dat feit kwam de theorie in het gevlij. Zij eiste *motus animi* en Augustinus kon de beschrijving daarvan geven. En, als hij slechts duidelijk deed uitkomen, waartussen zijn weifelingen gingen, welke overwegingen hij daarbij gehad had, en tot welk resultaat zij leidden, was hij geheel vrij in de wijze, waarop hij ze litterair voorstelde, mits hij niet inging tegen de eisen der *probabilitas*. En dit alles wisten zijn lezers en zij dachten er niet over dit niet te billijken.

Nu is het moeilijk vast te stellen, wat er in de beschrijving toegekend moet worden aan de rhetorische wijze van behandelen. Geen enkel ogenblik twijfel ik eraan, dat de geestelijke worsteling in haar *wezen* juist weergegeven is ; maar ik ben er toch van overtuigd, dat ze ontgaan moet worden van een belangrijke hoeveelheid pathetiek en dramatiek ; de worsteling is, zo meen ik, veel korter en meer op het wezenlijke geconcentreerd geweest, dan wij uit de beschrijving zouden opmaken. Ze is ook — ik durf het ternauwernood zeggen — veel meer verstandelijk geweest dan men pleegt te menen. De Augustinus, die, diep geestelijk geroerd, zijn zaken met Ponticianus nog afdoet, en die tijdens een *amarissima contritio cordis* op het horen van de kinderstem, zijn gelaat verandert en ingespannen begint te denken, blijkt zichzelf meer in bedwang te hebben en nuchterder van geest te zijn, dan men het wel vaak voorstelt. Kortom, wanneer men het bekeringsverhaal van de kennelijk aanwezige en voor een deel door de leer geëiste rhetorische elementen ontdoen kon, dan zou blijken, dat de geestelijke strijd niet geringer is geweest dan we steeds gemeend hebben, maar dat de sentimenten, hoezeer ook aanwezig, meer getemperd gezien mogen worden en het ganse *accent* anders komt te liggen.

Augustinus' tijdgenoten, meer deskundig dan wij, hebben dit alles, zij het wellicht onbewust, begrepen. Zij hebben nooit cri-

tiel geoeffend ; zij hebben zich nooit verwonderd getoond over het verschil van *accent* tussen de *Confessiones* en de dialogen. En als wij bedenken dat niet alleen de dialogen, naar de Labriolle opmerkte, geschreven zijn naar de in Augustinus' tijd dwingende eis van het litteraire genre, maar óók het bekeringsverhaal, dan komt de Augustinus van Milaan veel dichter te staan bij de Augustinus van Cassiciacum dan de critici het hebben voorgesteld. Zij hebben ongelijkwaardige figuren met elkander vergeleken, omdat ze niet door de litteraire omhulling heen zagen.

Het was niet mijn taak op de inhoud van Augustinus' gedachten tijdens zijn geestelijke strijd in te gaan. De critiek van Boissier, en in navolging van hem die van de latere geleerden, ging uit van het verschil in de affectieve toestand van Augustinus te Milaan en van Augustinus te Cassiciacum. « Est-il possible », zegt hij ¹⁹⁾, « que cet homme qu'elles (sc. les Confessions) nous montrent terrassé par la grâce, pleurant et gémissant sur ses fautes, abîmé dans la douleur, soit le même qui entretient ici paisiblement ses élèves de problèmes de morale et de métaphysique... ? Et puisque les deux personnages diffèrent entre eux, pouvons-nous savoir, du pénitent ou du philosophe, lequel est le véritable ? ». Inderdaad kunnen we dat, mits we *beide* « personnages » ontdoen van het litteraire kleed, dat de mode van hun tijd hen deed dragen. Wij zullen dan zien, dat zij identiek zijn.

A. Sizoo.

Amsterdam.

¹⁹⁾ *La Fin du Paganisme* I, p. 376.